ISSN -2583-147X(P), Vol.- 9, Issue No.I, April 2023
Bastabatara Pariprakash Prachee
Peer Reviewed and Referred Research Journal

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ମାନବୀୟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ-

ଡ. ଜୟନ୍ତ କୁମାର ଦାସ

"If you are not happy about anything in your world or society, be willing to change it within yourself first. Don't complain. Complaining won't take you anything. Nothing will change unless you change." ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ଏହି ବାଣୀ ମଣିଷର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ମାନବିକ ଗୁଣାବଳୀର ବିକାଶ ପାଇଁ ଥିଲା ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ । ଏଥିରେ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ ଭାରତୀୟମାନେ ଆତ୍ମ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ସହିତ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମରେ ଝାସ ଦେବାକୁ ଆଗଭର ହୋଇଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ମଧ୍ୟ ଏହି ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ମହାନ ଭାବଧାରା ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ନିଜକୁ ଗାନ୍ଧିବାଦରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଇଥିଲେ । ସେ ନିଜକୁ ଶୁଦ୍ଧ, ସଂଯତ ଓ ମାର୍ଜିତ କରିବାକୁ ସର୍ବଦା ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ସବୁ କିଛିକୁ ଏକ ଅନାବିଳ ଆତ୍ମୀୟତାରେ ଏକୀଭୂତ କରାଇବା ସହିତ ସବୁଥିରୁ ଅମୃତ ଆନନ୍ଦ ଓ ଶାଶ୍ୱତ ପବିତ୍ର ଆହ୍ୱାନ ଶୁଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ସାମାଜିକ ସଂସ୍କାର, ବିଶ୍ୱାସ, ଚଳଣି, ଆଚାର-ବ୍ୟବହାର ସହିତ ନିଜ ଚେତନାର ସମନ୍ୱୟ ହିଁ ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନର ଶୁଦ୍ଧତା ଓ ଆଡମ୍ବରହୀନତାର ସମନ୍ୱୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ଗୋପବନ୍ଧୁ କେବଳ ଜଣେ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମୀ ନୁହନ୍ତି; ସେ ଓଡିଆ ଅସ୍ମିତାର ପରିଚୟ । ଦେବପ୍ରତିମ ଓ ଋଷିସୁଲଭ ଗୁଣାବଳୀରେ ଭୂଷିତ ଏହି ଦିବ୍ୟପୁରୁଷ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗ କରି ଉତ୍କଳୀୟ ମହାନ୍ ସଂସ୍କୃତି ଓ ଗାନ୍ଧୀ ଦର୍ଶନରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ମାନବ ସେବା ଓ ମାନବ ପ୍ରେମକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ସହିତ ମଣିଷର ସାର୍ବିକ ବିକାଶ ଦିଗରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁ ଥିଲେ ଉତ୍କଳୀୟ ଜାତୀୟତାର କର୍ଣ୍ଣଧାର ଯିଏକି ଜଣେ ସ୍ୱଦେଶୀ ଯୋଦ୍ଧା ହିସାବରେ ମାତୃଭୂମିର ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ସର୍ବଦା ଆତ୍ମାହୂତି ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ରହିଥିବା ଜଣେ ସୁଯୋଗ୍ୟ ସନ୍ତାନ । କେବଳ ମାତ୍ର ମୁକ୍ତି ଯୁଦ୍ଧର ସୈନିକ ହେବା ପାଇଁ ସେ ଆଦରି ନେଇଥିଲେ ପାରିବାରିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ବୈରାଗ୍ୟ । ତାର ପ୍ରମାଣ ସ୍ୱରୂପ ସେ ଜନ୍ମଭୂମିର କୋଟିଏ ସନ୍ତାନ ପାଇଁ ନିଜ ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ରକୁ ରୋଗ ଓ ମୃତ୍ୟୁଶଯ୍ୟାରେ ଛାଡି ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ବାସ୍ତବ କର୍ମଯୋଗୀ । ସେ ଯାହା ଉପଦେଶ ଦେବାକୁ ଭାବୁଥିଲେ ପ୍ରଥମେ ସେ ନିଜେ ତାକୁ ବାସ୍ତବ ଜୀବନରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଅନ୍ତତଃ କର୍ମଯୋଗର ଆଦର୍ଶ ଥିଲା ତାଙ୍କ ଅନ୍ତଃସତ୍ତାର ପ୍ରେରଣା । ତେଣୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସୁଖଦୁଃଖର ପ୍ରତିକ୍ରିୟାରୁ ନିଜକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମୁକ୍ତ ରଖିବାକୁ ସେ ସର୍ବଦା ତତ୍ପର ରହୁଥିଲେ । ବ୍ୟକ୍ତଗତ ସ୍ୱାର୍ଥରୁ ମୁକ୍ତ ରହିଲେ ହିଁ ସମଗ୍ର ମାନବ ଜାତିର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ସମସ୍ତେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିପାରିବେ, ଫଳରେ ଜଗତ କଲ୍ୟାଣ ସାଧିତ ହୋଇପାରିବ । ନିଜ କବିତା ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ଏସଂପର୍କରେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି-

"ଆବର୍ଜନାମୟ ଏହି ସଂସାର-ଜଞ୍ଜାଳେ
କେବେ ପ୍ରପୀଡିତ ମୋର ନହେଉ ମାନସ,
କଳ୍ପନାର ସୁଖରାଜ୍ୟେ ଦେଖେ କାଳେ କାଳେ
ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୁଷମା ଆଉ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରହସ୍ୟ ।"

ପଦ୍ମଭୂଷଣ ମନୋଜ ଦାସ ତାଙ୍କର 'ଜାତିପ୍ରାଣ ଗୋପବନ୍ଧୁ' ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ସୂତ୍ରଧର ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି- "ଆଧୁନିକ ଭାରତର କୋଟି କୋଟି ନରନାରୀଙ୍କ ଭିତରେ ଏଇ ଘୋଷଣାର ଆଲୋକରେ ଯେଉଁ କେତେଜଣଙ୍କର ରୂପ ଉଦ୍‌ଭାସିତ ହୋଇଉଠେ, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାଶ ନିଃସନ୍ଦେହରେ ଅନ୍ୟତମ । ସେ ଆଜି ଓଡିଶାରେ ନବଯୁଗର

ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଭାବରେ ପୂଜିତ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଓ ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ଶନର କ୍ରମାଗତ ସୁଗଭୀର ଅନୁଶୀଳନ ଦିନେ ତାଙ୍କୁ କେବଳ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ନୁହେଁ, ଏକ ଅନାଗତ 'ହିରଣ୍ମୟ' କାଳର ପୁରୋଦ୍ରଷ୍ଟା ସୂତ୍ରଧର ରୂପେ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବ ।" ସେ କେବଳ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ସୂତ୍ରଧର ବା ନବଯୁଗର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ନୁହନ୍ତି, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରାଣୀତ ହୋଇ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ସେ ଉତ୍କଳୀୟମାନଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଧାର ସାଜିଥିଲେ । ଭାରତୀୟ ମୁକ୍ତି ସଂଗ୍ରାମରେ ଝାସ ଦେଇ ସେ କେବଳ ସଭା ସମିତି ମାଧ୍ୟମରେ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ; ସାହିତ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ମଧ୍ୟ ଲୋକମାନଙ୍କର ମାତୃଭୂମି ପ୍ରତି ଥିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସଂପର୍କରେ ସଚେତନ କରାଉଥିଲେ ।

ସାଧନା ଓ ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ ଜୀବନ ପାଇଁ ସେ ବାସ୍ତବରେ ଓଡିଆ ଜାତିର ପିତା । ଜୀବନ୍ତ ମଣିଷ ପରି ତାଙ୍କର କାବ୍ୟକବିତା, ଅଭିଭାଷଣ ଓ ଗଦ୍ୟର ବାଣୀ ଆମକୁ ବାସ୍ତବତାର ଧାରଣା ଦେବା ସହିତ କର୍ମଯୋଗୀ ହେବାକୁ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଥାଏ । ସତ୍ ମାର୍ଗରେ ପରିଚାଳିତ ହେବାକୁ ତାଙ୍କର ସହିତ୍ୟ ହିଁ ଯଥେଷ୍ଟ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ସେ ଥିଲେ ଅବହେଳିତ, ଲାଂଛିତ ଓଡିଆମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବିରୋଧରେ ଜନଆନ୍ଦୋଳନ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବାରୁ ସେ କାରବରଣ କରିଥିଲେ । ୧୯୨୩ ମସିହା ଜାନୁଆରୀ ୨୪ ତାରିଖରେ ତାଙ୍କୁ କଟକ ଜେଲରୁ ହଜାରିବାଗ ଜେଲ୍‌କୁ ଆହୁରି ଦେଢ ବର୍ଷ ବନ୍ଦୀ ଜୀବନ କାଟିବାକୁ ନିଆଯାଇଥିଲା । କର୍ମଯୋଗୀ ଏହି ମହାନ୍ ମଣିଷ ଜେଲ୍‌ରେ ମଧ୍ୟ ଚୁପ୍ ହୋଇ ବସିପାରି ନଥିଲେ । ପରୋକ୍ଷରେ ଲୋକମାନଙ୍କୁ କର୍ମତତ୍ପର କରାଇବା ଲକ୍ଷ୍ୟନେଇ ସେ ସେଇ ବନ୍ଦୀ ଅବସ୍ଥାରେ ରଚନା କଲେ 'ବନ୍ଦୀର ଆତ୍ମକଥା', 'ଧର୍ମପଦ', 'କାରାକବିତା', 'ଗୋ-ମାହାତ୍ମ୍ୟ' ଓ 'ନଚିକେତା ଉପାଖ୍ୟାନ' ପରି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଉଦ୍‌ବୋଧନମୂଳକ କାବ୍ୟ କବିତା । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କ 'ଅବକାଶ ଚିନ୍ତା' କବିତା ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇସାରିଥିଲା । ଏହି କବିତାଗୁଡିକ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବିରୋଧରେ ଛିଡା ହେବାର ସାହସ ଯୋଗାଇଥିଲା । ଜେଲ୍ ଭିତରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମର ମୁକ୍ତିର ମଶାଲ ଧରି ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ ଚାଲିବାର ଦାୟିତ୍ୱକୁ ସେ ତୁଲାଉଥିଲେ । କେବଳ ମୁକ୍ତି ସଂଗ୍ରାମ ନୁହେଁ ଓଡିଶାର ରାଜନୈତିକ ଅସ୍ଥିରତା, ପ୍ରାକୃତିକ ଦୁର୍ବିପାକ, କୁସଂସ୍କାର, ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ପରି ନାନାବିଧ ଘଟଣା ଉତ୍କଳୀୟ ସ୍ୱାଭିମାନ ଓ ଏକତା ସହିତ ତାର ମେରୁଦଣ୍ଡକୁ ଭାଙ୍ଗି ଦେଇଥିଲା । ଏହିପରି ଏକ ଘଡିସନ୍ଧି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଭିତତ୍ରସ୍ତ ଏହି ଉତ୍କଳୀୟ ଜନତାର ତ୍ରାଣକର୍ତ୍ତା ସାଜିଥିଲେ ଏହି ଦରଦୀ ମଣିଷଜଣକ । ମାନସିକ ଭାବରେ ସେ ଥିଲେ ଖୁବ୍ ଶକ୍ତ, ଯାହା ତାଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି । ଉତ୍କଳୀୟ ବୀରମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଏହି କବିତା ଲୋକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଉତ୍ସାହ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା ।

"କାତରତା ସିନା କାପୁରୁଷପଣ,
ବୀର ମାରେ ଅବା ମରେ କରି ରଣ ।
ପଛଘୁଂଚା ନାହିଁ ବୀରର ଜାତକେ,
ନ ମରେ ସେ କେବେ ପରାଣ-ଆତଙ୍କେ ।"

ଓଡିଆମାନେ ଥିଲେ ବୀର ଓ ପରାକ୍ରମୀ । ସାରା ଭାରତରେ ଓଡିଆମାନଙ୍କର ପରାକ୍ରମ ଓ ବୀରତ୍ୱର ପ୍ରମାଣ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇରହିଅଛି । ସେହି ପୂର୍ବ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ସାହସ, ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ନିଷ୍ଠାକୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଯୁବପୀଢି ମଧ୍ୟରେ ପୁନର୍ଜୀବିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରିଛନ୍ତି । ଲେଖନୀ ଯେ ତରବାରୀଠାରୁ ବେଶୀ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ତାହା ତାଙ୍କ ଲେଖା ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ପ୍ରମାଣିତ କରିପାରିଛନ୍ତି । ଜୀବନରେ ବହୁ ଘାତ ପ୍ରତିଘାତର ସେ ସାମ୍ନା କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଭିତରେ ଜୀବନ ପ୍ରତି ଏକ ଋଷିସୁଲଭ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ପାରିବାରିକ ଜୀବନର ବହୁ ଅଘଟଣ ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ପାଇଁ ଜୀବନ ବଂଚିବାର କୌଶଳ ଶିଖାଇଛି । ନିଜ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନ ସଂପର୍କରେ 'ସମାଜ' ତା ୨୬.୧୧.୧୯୨୭ରିଖ ସଂଖ୍ୟାରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି- "ଅତି ଶୈଶବାବସ୍ଥାରେ ମୋର ମାତୃ ବିୟୋଗ ହୋଇଥିଲା । ଦେଖି ନାହିଁ ମୁହିଁ ମାତୃ ବଦନ, ପାନ କରିବାହିଁ ମାତୃସ୍ତନ । ସ୍କୁଲ୍‌ରେ ପଢୁଥିଲା ବେଳେ ପିତା ଚାଲିଗଲେ । କଲେଜରେ ପଢୁଥିଲା ବେଳେ ଏକମାତ୍ର ପୁଅ ମଲା... ପଢ଼ା ଶେଷ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୋର ଗୃହାସ୍ଥାଶ୍ରମ ଶେଷହେଲା । ବି.ଏଲ୍. ପରୀକ୍ଷା ପାସ୍ ଖବର ଏବଂ ପତ୍ନୀ ବିୟୋଗବାର୍ତ୍ତା ମୁଁ ଏକା ଦିନକେ ପାଇଥିଲି । ... ମାତା, ପିତା, ପତ୍ନୀ, ପୁତ୍ର, ବନ୍ଧୁ ଓ ସଖାମାନଙ୍କର ବିଚ୍ଛେଦ-ବେତ ବାରମ୍ବାର ଖାଇ ଖାଇ ଏହି ମୋର ଦେହ ଶିଝି ଗଲାଣି ।" ପାରିବାରିକ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନରେ ଭଗବାନଙ୍କର ଏହି ନିଷ୍ଠୁର ସତ୍ୟ ସହ ସାମ୍ନାସାମ୍ନି ହୋଇ ମାନସିକ ସ୍ତରରେ ସେ ହୋଇଛନ୍ତି ଶକ୍ତିଶାଳୀ; ଫଳରେ ଜୀବନକୁ ନିଜ ପାଇଁ ନ ବଂଚି ଅନ୍ୟ ପାଇଁ ଜୀବନ ବଂଚିବାର

କଳାକୁ ସେ ଆପଣେଇ ନେଇଛନ୍ତି । ପରାର୍ଥେ ଜୀବନ ବଂଚିବାର ପ୍ରେରଣା ହୋଇଛନ୍ତି ସେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ । ବିଶ୍ୱ ଜୀବନର ପରିକଳ୍ପନା ହିଁ କେବଳ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ କବିତାରେ ଉପଲବ୍ଧ । ସେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ଯେ-

"ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥଲାଗି ଜାତ ନୁହେଁ ହିନ୍ଦୁ,
ବିଶ୍ୱହିତେ ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରତି ରକ୍ତବିନ୍ଦୁ ।
ଦେଖାଅ ଏ ସତ୍ୟ ଆପଣା ପରାଣେ
ଦିଅ ଏହି ମନ୍ତ୍ର ସର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣ କାନେ ।"

ବ୍ୟାସକବି ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି ଯେପରି ନିଜର ନିଃସଂଗତା ଓ ଏକାକୀତ୍ୱ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ କବିତା ଲେଖିବାକୁ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହିପରି ନିଜ ବାଲ୍ୟ ଓ ଯୌବନର ନିଃସଂଗତାକୁ ଅନୁଭବ କରିବା ପାଇଁ କବିତାକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିଥିଲେ । କବି ନିଜର ବ୍ୟଥିତ ହୃଦୟ ପ୍ରତି ନିଜେ କିପରି ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ତାହା ତାଙ୍କ କବିତାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡେ-

"ପଚିଶ ଛବିଶ ବର୍ଷ ହେଲା ଏବେ ଗତ
ପଛକୁ ଚାହିଁଲେ ହୃଦ ଆହା କି ବିକଳ,
ଅତୀତ କେବଳ ମୋର ରୁକ୍ଷ ସଇକତ,
ଦିଶେ ନାହିଁ କାହିଁ ଏକ ଶ୍ୟାମ ଦୁର୍ବାଦଳ !"

ଏହା ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନର ଅନୁଭୂତି । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଆଦ୍ୟ ଜୀବନର ଅଭିଜ୍ଞତା, ଅନୁଭୂତି, ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ, କାଳ, ପାତ୍ରର ପ୍ରଭାବ ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଯେଉଁ ଆଲୋଡନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା ତା'ର ଆବେଗିକ ଝଙ୍କାର 'ଅବକାଶ ଚିନ୍ତା'ରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୁଏ । ନିଜର ନିଃସଂଗତା ଦୂର କରିବା ପାଇଁ କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ ହେଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିତାରେ ରହିଛି ସମାଜ ପାଇଁ ଶିକ୍ଷଣୀୟ, ଲକ୍ଷଣୀୟ ଓ ଦର୍ଶନୀୟ ଉପାଦାନ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିତାରେ ଏକ ଅନାବିଳ ଆତ୍ମୀୟତା ଉପଲବ୍ଧ ଏବଂ ସେଥିରୁ ଅମୃତ ଆନନ୍ଦ ଓ ଶାଶ୍ୱତ ଆହ୍ୱାନ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ । ଅନକାଶ ଚିନ୍ତାର ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିତାରେ ରହିଛି ସାର୍ଥକ ମାନବବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱାର୍ଥ ବଦଳରେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱର ମଙ୍ଗଳ କାମନା କରିବା ପାଇଁ ସେ କବିତାରେ ମାନବବାଦକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ । ଏ ଭାଷା, ଏ ଜାତି ସର୍ବୋପରି ମଣିଷ ଜାତି ପ୍ରତି କବିଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଭଲପାଇବା ଅସୀମ । ମଣିଷଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆନ୍ତରିକତା ଓ ମମତ୍ୱବୋଧ ପାଇଁ ସମଗ୍ର ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ରହିଛି ଏକ ଶ୍ରଦ୍ଧାପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିଭଂଗୀ । ଫଳସ୍ୱରୂପ ସଂସାରର ସାମାନ୍ୟ ତ୍ରୁଟି ବିଚ୍ୟୁତିରେ ମଧ୍ୟ ସେ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇପଡିଛନ୍ତି । ଅତୀତର ସେହି ଗୌରବମୟ ଐତିହ୍ୟ, ପରଂପରାକୁ ସ୍ମରଣକରି ବର୍ତ୍ତମାନର ଅଧୋଗତିରେ ସେ ଅନୁଶୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତିର ସାମାନ୍ୟ ଲାଗୁଥିବା ଘଟଣା ବା ପରିବେଶକୁ ସେ ଅସାମାନ୍ୟ କରି ଗଢି ତୋଳିଛନ୍ତି, ଏବଂ ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ମଧ୍ୟ ପରାଧୀନ ଗୋଟିଏ ଜାତିର ହୃଦୟରେ ଆଶାର ସଂଚାର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ଯେପରି କୋଇଲିର କୁହୁତାନ ଶୁଣି, ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ଥୁଂଟା ଗଛର ଦୂରବସ୍ଥା ଦେଖି ଏବଂ ସାମାନ୍ୟ କାଙ୍କଣ ଗଛର ମରିବାର ଦୃଶ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସେ ପ୍ରେରଣା ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । 'ଗୋଟିଏ କାଙ୍କଣ ଗଛ' କବିତାରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି-

"ଅନ୍ୟର ଆଶ୍ରୟ ପାଇ ଉଚ୍ଚେ ଶିର ଟେକି,
ବଡ଼ପଣ ଅଭିଳାଷେ ନର ଅବିବେକୀ ।
ସ୍ୱାଧୀନତା-ପ୍ରିୟେ ! ଧରି ।ପର ଚରଣ,
ଭାଗ୍ୟ ଅରଜନୁଁ ଶ୍ରେୟ ମଣିଲୁ ମରଣ ।"

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଅଧିକାଂଶ କବିତାରେ ପ୍ରକୃତି ପ୍ରତି ଭଲପାଇବା ସହିତ ଓଡିଆ ଜାତି ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ରହିଛି ଅହେତୁକ ଭଲପାଇବା; ତା ସହିତ ପରାଧୀନତାରୁ ମୁକୁଳିବା ପାଇଁ ଦୁର୍ବାର ଲାଳସା । ତାଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ରଚନା ଯଥା- 'ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଦିନ ବାରବାଟୀ ଦର୍ଶନ', 'ବାଲିଯାତ୍ରା ସନ୍ଧ୍ୟାରେ- ମହାନଦୀ ତୀରରେ', 'କଟକର ଶିଳା ସେତୁ', 'ଖଣ୍ଡଗିରି ଶିଖରେ', 'ଭାର୍ଗବୀ ପ୍ରତି', 'ଗୋଟିଏ କାଙ୍କଣ ଗଛ', 'ରେଳ ଉପରେ ଚିଲିକା ଦର୍ଶନ' ଇତ୍ୟାଦି କବିତାରେ ପ୍ରକୃତି ଅପରୂପ ଶୋଭାକୁ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କବିତାରେ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା ବା ପଲ୍ଲୀ ଚିତ୍ରକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା ଅଧିକାଂଶ କବିଙ୍କ କବିତାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପ୍ରକୃତି ସହିତ ଓଡିଆ କବିତାର ଏକ ଆତ୍ମୀୟତା ରହିଛି ବୋଲି ମନେହୁଏ । ରାଧାନାଥ ରାୟ 'ଚିଲିକା' କାବ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତିର ଅପରୂପ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ମାନବାୟିତ କରି ଆକର୍ଷଣୀୟ ଢଙ୍ଗରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କବି ଗୋପବନ୍ଧୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତିର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଠାରୁ କୌଣସି ଗୁଣରେ କମ୍ ନୁହନ୍ତି । 'ରେଳ ଉପରେ ଚିଲିକା ଦର୍ଶନ'ରେ ସେ ଚିଲିକାର ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସହିତ ଉତ୍କଳର ଇତିହାସକୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ମରଣ କରିବାକୁ ଭୁଲି ନାହାନ୍ତି ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗରେ ସମାଜରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ବହୁତ ବଡ ବଡ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଥାଏ । ଏହା ସେହି ସମୟର ରାଜନୈତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବା ସାମାଜିକ ବିପ୍ଳବର ଆଖ୍ୟା ପାଇଥାଏ । ସମାଜର ଏହି ସନ୍ଧିକ୍ଷଣରେ ପୁରାତନ ନୀତି-ଆଦର୍ଶ, ଚିନ୍ତା-ଚେତନା, ପରଂପରା, ରୀତି-ନୀତି ସବୁ ଓଲଟ ପାଲଟ ହୋଇଯାଏ । ଏହିପରି ସମୟରେ ଯୁଗ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକମାନଙ୍କର ସମାଜ ସଂସ୍କାରକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ, ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ତପସ୍ୟା, ଭକ୍ତି, ଧର୍ମ, ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କର ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ସର୍ବୋପରି କବିମାନଙ୍କର କବିତ୍ୱର ଜୀବନ୍ୟାସୀ ଶକ୍ତି ଗୋଟିଏ ଜାତିକୁ ରକ୍ଷା କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ଏହିପରି ଆଦର୍ଶମୟ ଓ ପ୍ରେରଣାଦାୟୀ ଯୁଗପୁରୁଷମାନେ ସର୍ବଦା ଧରାବତରଣ କରନ୍ତି ମାନବ ସମାଜର କଲ୍ୟାଣ ପାଇଁ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ଏହିପରି କିଛି ମହାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ପାଖରୁ ଯୋଉଁ ପ୍ରେରଣା, ଉତ୍ସାହ ଓ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ପାଇଛନ୍ତି ତାକୁ ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦକ୍ଷେପରେ ପାଳନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କର କବିତାରେ ସେମାନଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ପ୍ରକାଶ ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । 'ଶମ୍ଭୂକର ବାଜପେୟୀ', 'ଭକ୍ତ କବିବର ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ', 'ବଳରାମ ଦାସ', 'ଅନଙ୍ଗ ଭୀମଦେବ', 'ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ', 'ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ', 'ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର' ପ୍ରଭୃତି ମହାନ୍ ଉତ୍କଳୀୟଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ସେ ନିଜସ୍ୱ ଅଭିମତ ପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି । ଓଡିଶାର କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଓ କବିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତଗତ ଚିନ୍ତା ଚେତନାର ସମନ୍ୱୟ ତାଙ୍କ କବିତାରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଓ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ 'ବଳରାମ ଦାସ' କବିତାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି-

"ହୁଏ ମୋ ପ୍ରତୀତି ନୀଳାଚଳପତି
ଭକତ-ବନ୍ଧୁ ଠାକୁର
ଉତ୍କଳ-କଲ୍ୟାଣେ ଯୁଦ୍ଧ ଅଭିଯାନେ
ଜିଣିଲେ ଯେ କାଂଚିପୁର ।
କବି ରୂପେ ପୁଣି ଅବତରି ବେନି
ଜଗନ୍ନାଥ ବଳରାମ
ଧର୍ମ-କର୍ମ-ଦୀକ୍ଷା ସାହିତ୍ୟ ସୁଶିକ୍ଷା
ପ୍ରଚାରି ରଖିଲ ନାମ ।"

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଶିରା-ଧମନୀରେ କେବଳ ଉତ୍କଳୀୟତାର ମନ୍ତ୍ର ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିଲା । ସେ ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ କେବଳ ଦେଶ ଓ ଜାତିର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତା ସହିତ ପରାଧୀନତାରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବାର ଉପାୟ ଓ ସାଧାରଣ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜାତୀୟତାର ଧ୍ୱନି କିପରି ଗୁଂଜରିତ ହେବ ସେ କଥା ଭାବି ବ୍ୟଥିତ ହେଉଥିଲେ । 'ସାରଳ ଦାସ' କବିତାରେ ଉତ୍କଳ ଓ ଭାରତୀୟତାର ଜୟଧ୍ୱନି କରି ଲେଖିଛନ୍ତି-

"ଉଠ ଶୂଦ୍ରମୁନି ! କେତେକାଳ ତୁନି
ହୋଇ ରହିଥିବ ଆଉ,
ଭାରତେ ତଇଳେ ନବ ଜ୍ଞାନ-ଦୀପ
ଜଳୁ ଥରେ ଦାଉ ଦାଉ ।
ଉଠୁ ଘରେ ଘରେ ଅକୁଂଠିତ ସ୍ୱରେ
ସ୍ୱାଧୀନ ସଙ୍ଗୀତ-ଧ୍ୱନି,
ଗାଆନ୍ତୁ ଉତ୍କଳେ ବୃଦ୍ଧ ଯୁବା ବଙ୍କଳ
ଜୟ ଭାରତ ଜନନୀ ।"

ସେହିପରି ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ କବିତାରେ ଉତ୍କଳୀୟମାନଙ୍କୁ ଜଡତା ପରିହାର କରିବାକୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ସେ ସଂପର୍କରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି-

"ଉଠ ହେ ଉତ୍କଳୀ ! ଜଡତା-ଶିକୁଳି
ଫିଙ୍ଗିଣ ଦୂରେ ବହନ,
ଅମର ଭୁବନୁଁ ଶ୍ରୀ ଅନଙ୍ଗଦେବ
କରୁଛନ୍ତି ଆମନ୍ତ୍ରଣ ।"

ଉତ୍କଳମଣି ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ଏହିପରି ଭାବରେ ଓଡିଶାର ମହାନ ସାଧକ, ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶକ ଓ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ସଂପନ୍ନ ଉତ୍କଳର କୃତି ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଏହାର କାରଣ ସେ ଯେ କେବଳ ସେମାନଙ୍କର ଗୁଣଗାନ କରିଛନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ; ସେହି ଦିବ୍ୟ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ମହାନ ଆଦର୍ଶ, ଭାବଧାରା, ଉନ୍ନତ ଜୀବନ ଶୈଳୀ, ଜାତିପ୍ରୀତି ଓ ଭାଷାପ୍ରୀତି ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହେବାକୁ ଆହ୍ୱାନ କରିଛନ୍ତି । ଉନବଂଶ ଶତକର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧ ଓ ବିଂଶ ଶତକର ଆରମ୍ଭରେ ଆମ ସମାଜରେ ଦେଖା ଦେଇଥିବା ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ମାନସିକତାକୁ ପୁନର୍ଜୀବିତ କରିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ସେ ଏହି ଯୁଗପୁରୁଷମାନଙ୍କର ସମାଜ ପ୍ରତି ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ ଜୀବନୀକୁ ଲୋକମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ କବିତା ମାଧ୍ୟମରେ ତୋଳିଧରିଛନ୍ତି ।

ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ କାବ୍ୟ-କବିତା, ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ସ୍ତମ୍ଭ ରଚନାରେ କେବଳ ଭାଷା, ଭୂମି ଓ ମାନବୀୟ ଗୁଣାବଳୀର ଜୟଗାନ କରିଥିବା ବେଳେ ଏହାର ପରିପନ୍ଥୀ ବିଚାର ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀ ଓ ତାକୁ ସହଯୋଗ କରୁଥିବା ଦେଶୀ ବିଦେଶୀ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଘୋର ବିରୋଧ କରିଛନ୍ତି । ସିଧା ସଳଖ ଭାବେ ସରକାରଙ୍କୁ ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ସେ ପଛାଇନାହାନ୍ତି । ସେ ଯାହା କହିଛନ୍ତି ତାହା କେବଳ ଦେଶର ଅଗଣିତ ଲୋକମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲେଖାରେ ଗୋଟିଏ ଅଖଣ୍ଡ ଜାତୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିସତା ବିଚ୍ଛୁରିତ ହୋଇପଡିଛି । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଗଦ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଇପାରେ । 'ସମାଜ' ତା ୧୧.୧୦.୧୯୧୯ରିଖରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ, "ଅନ୍ନ କଷ୍ଟରେ ଲୋକେ ଅଖାଦ୍ୟ ଖାଇଲେ, ନ ଖାଇ ଶୁଖି ଶୁଖି ମଲେ, ରାଜ୍ୟ ଛଡି ପଳେଇଲେ, ତେବେ ସୁଦ୍ଧା ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ହୋଇଛି ବୋଲି ଯେ ହାକିମମାନେ ନ କହନ୍ତି ସେମାନେ ଲୋକଙ୍କ ମା' ବାପ? ଧୋଇରେ ଫସଲ ମୂଳପୋଛ ନଷ୍ଟ ହେଲା, ଲୋକଙ୍କ ଘରଦ୍ୱାର ଭାଙ୍ଗିଗଲା, ମାସେ ମାସେ କାଳ ଖାଇବାକୁ ନପାଇ ଲୋକେ ମଲେ, ଗୋରୁଗାଈ ମଲେ, ତେବେ ସୁଦ୍ଧା ଧୋଇ ସେପରି ବେଶୀ କିଛି କ୍ଷତି କରିଛି ବୋଲି ଯେ ହାକିମମାନେ ନ ମାନନ୍ତି ସେହିମାନେ ଲୋକମାନଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରତିନିଧି ତ ? ଅବଶ୍ୟ ବେଳେବେଳେ ଜଣେ ଅଧେ ହାକିମ ମିଳନ୍ତି, ଯେ କି ମା' ବାପ ଭଳି ଲୋକଙ୍କୁ ଭଲ ପାଆନ୍ତି, ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିଶନ୍ତି; ଛିଡିଗଲା ବେଳେ ଆଖିରୁ ଲୁହ ଗଡାନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା କେତେ x x x ଆମେମାନେ କେବଳ ଗୋରା ହାକିମଙ୍କ କଥା କହୁନାହୁଁ । ଏ ଦେଶର ଯୋଉଁମାନେ ସେପରି ବଡ ହାକିମ ହୋଇଛନ୍ତି ସେମାନେ ପ୍ରାୟ ତଥୈବ ଚ । ଲୋକେ ବୁଝିଲେଣି ଗୋରା ହୁଅନ୍ତୁ ବା କଳା ହୁଅନ୍ତୁ, ହାକିମଙ୍କ କିଛି ଦୋଷ ନାହିଁ, ସେମାନେ ଯେ ଛାଂଚରେ ପଡ଼ନ୍ତି, ସେ କଳରେ କାମ କରନ୍ତି, ସେଥିରେ ସେମାନଙ୍କ ରଙ୍ଗ ଢଙ୍ଗ ଏକା ହୋଇଯାଏ; ଚାଲ ବୋଲ ସମାନ ହୁଏ ।"

ଉପରୋକ୍ତ ଲେଖାରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ ଭାବରେ ସେହି ସମୟର ଶାସନ କଳକୁ ଘୋର ବିରୋଧ କରିଛନ୍ତି । ବିଦେଶୀ ହୁଅନ୍ତୁ ବା ସେମାନଙ୍କୁ ସହଯୋଗ କରୁଥିବା ଆମ ଭାରତୀୟମାନେ; ଶାସନଗାଦିରେ ବସିବା ମାତ୍ରେ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ମଣିଷପଣିଆ ଲୋପ ପାଇଯାଇଛି, ସେମାନେ ଆତ୍ମସ୍ୱାର୍ଥରେ ମାତି ସାଧରଣ ଜନାତାଙ୍କ ସୁଖ-ଦୁଃଖ ଭୁଲିଯାଆନ୍ତି । ମାତ୍ର ଦରଦୀ, ମାନବବାଦୀ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଏହି ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଥିବା ମାନବପ୍ରେମୀ ହାକିମମାନଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବାକୁ ଭୁଲି ନାହାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ନଗଣ୍ୟ ହେଲେ ବି ସେମାନଙ୍କ ତ୍ୟାଗ, ନିଷ୍ଠା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ପ୍ରଶଂସାଯୋଗ୍ୟ । ବାସ୍ତବରେ ଏହା ହିଁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଉଦାର ମାନବିକତା । ସମାଜ ବିରୋଧୀ ମାନସିକତାକୁ ସିଧା ସଳଖ ବିରୋଧ କରୁଥିଲେ ହେଁ ତାଙ୍କର ଲେଖାରେ ସାଧୁ ସ୍ତୁତି କରିବାକୁ ସେ ଭୁଲି ନାହାନ୍ତି ।

H. G. wells ମତ ଅନୁସାରେ- "Our true nationality is mankind." ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ମଧ୍ୟ ଏହି ଦର୍ଶନରେ ଥିଲେ ବିଶ୍ୱାସୀ । ନିଜର ମଣିଷପଣିଆକୁ ମଣିଷ ପାଇଁ ବିନିଯୋଗ କରିବାକୁ ସେ ଶ୍ରେୟ ମଣୁଥିଲେ । ବିଶ୍ୱ ହିତରେ ଆତ୍ମ ତ୍ୟାଗକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିଲେ । ତାହାର ଏକ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ ତାଙ୍କର 'ଧର୍ମପଦ' କବିତା । ବାର ବର୍ଷର ଏକ ବାଳକ ବାରଶହ ବଢେଇ କୁଳର ଜୀବନ, ମାନ, ସମ୍ମାନ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ନିଜ ଜୀବନକୁ ବାଜି ଲଗେଇବା ନିଶ୍ଚୟ ମଣିଷପଣିଆର ବିଜୟ । ଦେଶ-କାଳ-ସୀମା ଓ ଅତୀତ ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ଆଧାର କରି ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ଚୂଡ଼ାରୁ ବିଶ୍ୱ ହିତ ପାଇଁ ବାରବର୍ଷର ବାଳକର ଆତ୍ମୋତ୍ସର୍ଗ ମାଧ୍ୟମରେ କବି ବିଶ୍ୱଜୀବନର ବାର୍ତ୍ତା ଦେଇଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ-

"ଏ ଜଗତ ବାପ, ମହା ମଖଶାଳା
ନରନାରୀ ଯଜମାନ,
ସେହି କୃତୀ ଯେହୁ ପରହିତ କରେ
ଜୀବନ ଆହୁତି ଦାନ ।
ଭୁବନ ବିଦିତ ଦଧିଚି ଚରିତ
ପୁରାଣେ ତ ଅଛ ଶୁଣି,
କହି ସ୍ୱସ୍ତି ସ୍ୱସ୍ତି ଦେଲେ ନିଜ ଅସ୍ଥି
ବିଶ୍ୱହିତେ ମହାମୁନି ।"

ଏଥିରେ ମହାମୁନି ଦଧିଚିଙ୍କ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବାରବର୍ଷର ବାଳକ ଧର୍ମପଦର ନିଜ ଜାତି ପାଇଁ ସର୍ବୋପରି ବିଶ୍ୱର କଲ୍ୟାଣ ପାଇଁ ଜୀବନ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବାର ମାନସିକତାକୁ କବି ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କ ଭିତରେ ସୁପ୍ତ ଭାବରେ ଥିବା ମାନବିକତାକୁ ଜାଗ୍ରତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ।

ଫଳରେ ପରାଧୀନତାର ଶୃଙ୍ଖଳରୁ ଆମେ ମୁକ୍ତି ପାଇବା ସହିତ ଆମ ଭିତରେ ଏକ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ସୁସ୍ଥ ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିବ ବୋଲି କବି ଆଶାବାଦୀ । ସମସ୍ତେ ନିଜର ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି କରି ସତ୍ୟ ଓ ଶାନ୍ତି ପଥରେ ଚାଲିଲେ ସୁଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇପାରିବ । ତା ସହିତ ସର୍ବଧର୍ମ ସମନ୍ୱୟ ହେଲେ ଭାରତୀୟ ଆଦର୍ଶର ପ୍ରଚାର ହେବ ବୋଲି କବି ମତପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି । ସବୁ ଧର୍ମର ସାରମର୍ମ ସମାନ; ଏ ସତ୍ୟକୁ ସମସ୍ତେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିଲେ ବିଶ୍ୱଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ସଂଭବ ହୋଇପାରିବ । ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତାରେ, ଭାରତର ସୁଶାସନରେ, ଭାରତର ସର୍ବଧର୍ମ ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ଭାରତୀୟତାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି-

"ଛାଡି ତେବେ ମନୁଁ ଭେଦ ଅଭିମାନ
ବେଦ କୋରାନରେ କର ସମଜ୍ଞାନ ।
ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ବୌଦ୍ଧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ
ଶିଖ୍ ଜୈନ ଯେତେ ଭାରତ ସନ୍ତାନ ।"

ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ଥିଲେ ଜଣେ ସାଧକ, ତ୍ୟାଗୀ, ଯୋଗୀ ଓ କର୍ମୀ । କେବଳ ବିଶ୍ୱର ଉନ୍ନତି ଓ ଏକ ସୁସ୍ଥ ମାନବସମାଜର ପରିକଳ୍ପନାରେ ସେ ଥିଲେ ବ୍ରତୀ । ତେଣୁ ସେ ନିଜର ଲେଖା ମାଧ୍ୟମରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅନୁପ୍ରେରିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ନିଜର ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରୀତି ଓ ଇଂରେଜ ବିରୋଧୀ ଆଚରଣ ଓ ଉଚ୍ଚାରଣ ପାଇଁ ସେ ସର୍ବଦା ସେମାନଙ୍କ କୋପଦୃଷ୍ଟିର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଥିଲେ ଓ କାରବରଣ ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ନିଜର ଅଧୁରା କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଉତ୍କଳୀୟମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରିଛନ୍ତି । 'ମୂକ ମିନତି' ଏହାର ଏକ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ-

"ମୋ ପ୍ରିୟ ଉତ୍କଳବାସୀ ଚାହଁ ମୋର ମୁଖ,
ମୂକ ମୋତେ ଦେଖି ମନେ ପାଅ କି ହେ, ଦୁଃଖ ?
ମୋ ମୁଖେ ଲଗା. ପାଟି ନ ପାରିବି ଖୋଲି,
ହାତ ଗୋଡେ ପରେ ଲାଗିପାରେ ବା ଶାଙ୍କୋଳି ।
ନ କର ହେ ଏଥିଲାଗି ଭୟ ବା ଭାବନା,
ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ସାଧନା ପଥେ ଏ ଶୁଭ ସୂଚନା ।
ତୁମ୍ଭର ମୋ ପ୍ରତି ଥିଲେ ସେନେହ ମମତା
ଲାଗେ କାର୍ଯ୍ୟେ, ଶୁଣ ନାହିଁ ଅନ୍ୟ କାହା କଥା ।"

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଭିତରେ ଜାତୀୟତାର ଏକ ଅଫୁରନ୍ତ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲା । ସମାଜର ପ୍ରତିସ୍ତରର ମଣିଷମାନଙ୍କର ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଓ ଅସହାୟତାକୁ ସମବେଦନା ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖୁଥିଲେ; ଯାହା ତାଙ୍କ କବିତାରେ ଅତି ମାର୍ମିକ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଜୀବେ ଦୟା ଓ ଦରିଦ୍ର ନାରାୟଣ ସେବା ନୀତିରେ ତାଙ୍କର କବିତାଗୁଡ଼ିକ ରସାଣିତ ଥିଲା । ଜୀବନର ଚିରନ୍ତନ ପ୍ରଭାବ ମଧ୍ୟରୁ କେତେ ଗୋଟି ମୁହୂର୍ତ୍ତକୁ ରୂପାୟିତ କରିବାରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ ସଫଳତା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଆଦର୍ଶବୋଧ ସହିତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆବେଗିକ ସ୍ପନ୍ଦନ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ କବିତାରେ ବାରି ହୋଇପଡେ । ସମଗ୍ର ମାନବ ସମାଜ ଓ ଜୀବଜଗତ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ଦରଦୀ ଗୋପବନ୍ଧୁ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଜଣେ ପ୍ରମୁଖ ଜାତୀୟତାବାଦୀ କବି ଭାବରେ ପରିଚିତ । 'ପ୍ରାର୍ଥନା' କବିତାରେ ସମଗ୍ର ମାନବ ସମାଜକୁ ଜାତୀୟତାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହେବାକୁ କହିଛନ୍ତି-

"ଜାତୀୟତା-ସ୍ରୋତେ ହେଉ ପ୍ଳାବିତ,
ଉଠୁ କୋଟି କଣ୍ଠୁ ଜାତୀୟ ଗୀତ,
ତେଜି ସ୍ୱାର୍ଥ ଅଭିମାନ ଯେ,
ଜନନୀ-କଲ୍ୟାଣେ ସାଧୁ ଅନୁଷ୍ଠାନେ
ରହୁ ସଦା ମନ ଧ୍ୟାନ ଯେ ।"

ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ ମଣିଷ ଜୀବନକୁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦର୍ଶାଇବା ସହିତ ନିଜର ମଣିଷ ଜନ୍ମର ସାର୍ଥକତା ପ୍ରତିପାଦନକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ସମସ୍ତେ ନିଜର ପୁରୁଷପଣିଆକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିବା ସହିତ ଏହି ଜୀବଜଗତ ପାଇଁ ନିଜର କର୍ମ ସଂପାଦନ କରିବାକୁ କବି ଜୀବନର ମାନଦଣ୍ଡ ଭାବରେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । 'ଧର୍ମପଦ' କବିତାରେ ବିଶ୍ୱମାନବର ଜୀବନଦର୍ଶନ ସଂପର୍କରେ କବି କହିଛନ୍ତି-

"କାପୁରୁଷ ପରି ମରିବା ଜଗତେ
ନୁହେଁ ନର ପଉରୁଷ
ପରହିତ ସାଧି ମରେ ଯେ ମହୀରେ
ସେହି ଏକା ସୁପୁରୁଷ ।
ମାନବ ଜୀବନ ନୁହଇ କେବଳ
ବର୍ଷ ମାସ ଦିନ ଦଣ୍ଡ
କର୍ମେ ଜୀଏଁ ନର, କର୍ମ ଏକା ତାର
ଜୀବନର ମାନଦଣ୍ଡ ।"

ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସଙ୍କୁ ଉତ୍କଳମଣି ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ନିଜର ଉତ୍ସର୍ଗୀକୃତ କର୍ମମୟ ଜୀବନ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ସୀମିତ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ଓଡ଼ିଶାର ଘରେ ଘରେ ପରିଚିତ ହୋଇପାରିଛନ୍ତି । ସେ କେବଳ ଜଣେ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ନୁହନ୍ତି; ସେ ଓଡିଆ ଅସ୍ମିତାର ପରିଚାୟକ ଓ ଏକ ପବିତ୍ରତମ ଜାତୀୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ । ଓଡିଶାର ଜାତୀୟ ଜୀବନରେ ତାଙ୍କର ଲୋକପ୍ରିୟତାକୁ କେହି ଅତିକ୍ରମ କରିଥିବା ଭଳି ମନେହୁଏ ନାହିଁ । 'ଉପଇନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ' କବିତାରେ ଯେଉଁ ପଂକ୍ତି ସେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ବିଷୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ତାହା ସ୍ୱୟଂ ପଣ୍ଡିତ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପାଇଁ ବେଶୀ ପରିମାଣରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ବୋଲି ମୁଁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ଅନୁଭବ କରୁଛି । ତାହା ହେଲା-

"ଗାଏ ତୁମ୍ଭ ଗୀତ ସଭାରେ ପଣ୍ଡିତ
ପଥେ ପାନ୍ଥ ହୃଷ୍ଟମନା,
ବିଲେ ବୋଲେ ଚଷା ଅନ୍ତଃପୁରେ ଯୋଷା
ନୃତ୍ୟରଙ୍ଗେ ବାରାଙ୍ଗନା ।"

ପଣ୍ଡତ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ କବିତା ପଙ୍କ୍ତିର ସାର୍ବକାଳିକତା ଓ ଲୋକପ୍ରିୟତା ପାଇଁ ତାହା ସବୁ ବର୍ଗର ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଓଡିଶାର ସର୍ବତ୍ର ଲୋକମୁଖରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଅବକାଶରେ ଶୁଣା ଯାଇଥାଏ । ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଆଶୁକବି । ସମାଜ ସଂସ୍କାରକ ହିସାବରେ ବିଭିନ୍ନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସେ କବିତା ରଚନା କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ କବିତାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ସାବଲୀଳ ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ସର୍ବଦା ଆଛନ୍ନ କରି ରଖୁଥିବ ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ :

୧) ଦାସ, ଦେବେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ- ୧ମ ଖଣ୍ଡ, ଗ୍ରନ୍ଥମନ୍ଦିର, କଟକ ।

୨) ବେହେରା, ଚିନ୍ତାମଣି କାବ୍ୟ ଓ କଳାକାର, ଜଗନ୍ନାଥ ରଥ ପ୍ରକାଶନ, କଟକ ।

୩) ମହାପାତ୍ର, ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ଗୋପବନ୍ଧୁ ସାହିତ୍ୟ-ସମୀକ୍ଷା, ପ୍ରକାଶିକା- ଶ୍ରୀମତୀ ସତ୍ୟଭାମା ମିଶ୍ର, ଗଞ୍ଜାମ ।

୪) ଶତପଥୀ, ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସତ୍ୟବାଦୀ ଯୁଗ ସ୍ରଷ୍ଟା ଓ ସୃଷ୍ଟି, ଗ୍ରନ୍ଥମନ୍ଦିର, କଟକ ।

୫) ଶତପଥୀ, ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ (ସଂ) ଗୋପବନ୍ଧୁ ପରିକ୍ରମା, ପୂଜ୍ୟପୂଜା ସଂସଦ, ଓଡିଶା ।

ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ବିଭାଗ
ଫକୀରମୋହନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ବ୍ୟାସବିହାର
ବାଲେଶ୍ୱର -୭୫୬ ୦୮୯, ଓଡିଶା ।